

Türkmen şahyry Döwletmämmet Azadynyň türkmen döwleti we jemgyýetçilik durmuşy barada öňe süren pikirleri / makalanyň dowamy

Category: Edebiýaty öwreniş, Kitapcy

написано kitapcy | 22 января, 2025

Türkmen şahyry Döwletmämmet Azadynyň türkmen döwleti we jemgyýetçilik durmuşy barada öňe süren pikirleri / makalanyň dowamy ■ Sosial adaletin tesisi ve yoksulluğun önlenmesi

Bu devirde, ataerkil-feodal sınıf, arazi ve suyu eline geçirip, en önemlisi de çiftçileri çalıştırarak, güçlenmeye, zenginleşmeye başlamıştır. Feodal sınıfın iktisadengüçlenmesi onların iktidarı ele geçirmelerini sağlamıştır. Egemen sınıfının zenginleşmesi, halkın çoğunluğunu oluşturan çiftçiler ve emeği ile geçimini sağlayan sınıfın yoksullaştırılması, baskı ve sömürünün artırılması sonucunda gerçekleşmiştir. Komşu feodallar gibi, Türkmen egemen sınıfı da toprakların merkezi bir otorite yönetimi altında birleştirilmesini düşünmüyordu. Feodal dağınıklık onların işine yarıyordu: iktisadi eşitsizlik, zulüm, sömürü sınıflar arasındaki tezatları şiddetlendirmiştir. “Egemen sınıfın basiretsiz politikası, halkın iktisadi yönden geriliği, 18. asrın ikinci yarısında uygun fırsatların oluşmasına rağmen, Türkmen boylarının birleşmesine engel oluşturunuyordu. Türkmen camiasının önde gelen temsilcileri birleşme çağrısında bulunuyordu. Yerleşik boyları birleştirmek suretiyle merkezi bir devlet kurulması ile ilgili fikirler, Azadi tarafından güçlü bir şekilde seslendiriliyordu.” (Bakasowa 1961: 18). Ancak, “Türkmen boyları arasındaki iktisadi gelişmişlik farkı onların siyasi yönden birleşmesini de zorlaştırıyordu.”

(Roslyakov 1989: 36).

Azadi'nin yaşadığı dönemde Türkmen topraklarında sosyal adaletsizlik gittikçe artmaktaydı. Azadi, sosyal adaletsizliğinin sadece toplum düzeni için değil, devlet için de yıkıcı olduğunu düşünmüştür. Azadi, sosyal adaleti gözetmeye ve yoksulluğu önlemeye matuf olarak tüm yöneticileri adil olmaya, fakirlerin durumları hakkında düşünmeye davet etmiştir:

“Adlydan bolsa halayıyk jümle şat
Dergähinda tapsa mazlumlär myrat.”
(Azady 1962: 26)

Adaletten olsa halayık cümle şad
Dergahında bulsa mazlumlär murat.

Azadi, halkın zor ve içinden çıkılmaz durumunu hafifletmek için fakir ailelere, yoksullara ve açlara yardım etmeleri için zenginlere ve idarecilere çağrıda bulunmuştur. İhtiyacı olan aç ve yoksullara yiyecek ve su, hayvan, para vererek yardım edilmesini, fakirlerin yaşamının mümkün olduğu kadar iyileştirilmesini talep etmiştir. Herkesi çalışmasından dolayı adaletli olarak mükâfatlandırmasının idarecinin görevi olduğunu düşünmüştür. Zenginlere ve yöneticilere daha inandırıcı şekilde etki edebilmek için dinî yöntemleri de kullanmıştır. Örneğin:

“Aňa siz, sahawat eýesi, baýlar!
Ki mahrum olmasyn sizden gedaýlar!

Siz, sehavet sahibi (cömert), zenginler!
Mahrum kalmasın sizden gedalar (yoksullar)!

Ki anlar haklary bar sizde maglum,
Çün Kuran içre bu söz boldy mefhum”
(Azady 1962: 68)

Onların sizde (üzerinizde) hakları var, malum, Çünkü Kuran'da bu söz oldu mefhum.

Azadi, refah ve sosyal adaletin tesisi için yöneticilerin siyaseti bilen, adil, hüner sahibi ve işlerinin ehli olmaları gerektiği görüşündedir:

“Bir syýasatlyk hekim anda bola,
Ýol uran zalymlara temmi kyla.

Önce siyaseti bilen hükümdar olsa,
Yol kesen zalimlere ceza verse.

Kazy hem adyl gerek ikinjisi,
Şerg ile bolgaý halaýyk ýolçusy.

Kadı da adil olmalı ikincisi,
Şeriat ile olsa halayik yolcusu.

Üçülenji, bolgaý ol hazyk tebip,
Derde derman bermede bir andalyp.

Üçüncüsü, olsa o hâzik (hünerli) tabip,
Derde derman vermede bir andelip (bülbul).

Dertliler derdige bolgaý çäremend,
Jümle yllat yzasy andan bähremend”
(Azady 1962: 62).

Dertliler derdine olsa çaremend (çare),
Cümle illet ezası ondan behremend (nasiplenir).

Devletin bağımsızlığının korunması için güçlü orduya sahip olma zorunluluğu söz konusudur. Bu görüşler Azadi'nin kendi dönemindeki doğu ve özellikle Orta Asya ülkelerindeki toplumsal hayatı iyi bildiğine bir kanıttır. Azadi, komşu feodal güçlerin emellerini ve Türkmen halkının hayatını gözlemleyerek, mevcut devlet ve toplum düzeninin halka refah getirmediğini anlamıştır. Bu yüzden toplum için gerekli düzeni aramıştır ve kendince onun ana hatlarını çizmiştir. Sosyal adalet kavramının oluşması ve uygulanmasına Azadi büyük önem atfetmiştir. Bunu fakirlikten bunalan Türkmen halkı için talep emekteydi. Devlet ve toplum düzeninin bolluk ve ucuzlukla

birlikte halka mutluluk getireceğine inanıyordu.

“Orda halk refah içinde olur, mallar çoğalır,
Müslümanlar
bollukta yaşarlar.”

(Bakasowa 1961: 62) demiştir.

Refah için ileri sürdüğü koşulları belirli ölçülerde feodal devlette bile gerçekleştirmek mümkündür. Güçlü merkeziyetçi devlet, halkın özgürlüğünü ve bağımsızlığını sağlayabilir, belirli ölçülerde adaletin olması, sağlığı koruma, eğitim vs. şeklinde devlet yardımı sağlanabilir. Üretken güçlerin geliştirilmesiyle belirli ölçüde iktisadi ve toplumsal gelişme katedilebilir. Ağır vergi yükünün yok edilmesi, tarımın, ticaretin, şehir planlamasının, köprü ve yol yapımının geliştirilmesi gibi iktisadi ve toplumsal faaliyetler ile devletin toplum hayatındaki iktisadi fonksiyonunun artırılması önem arz etmektedir. Bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesiyle halkın yaşam düzeyi iyileşebilirdi.

■ Vergi ve maliye ilişkileri

Türkmen şairi, ağır vergilere karşı gelerek, idarecilere vergilendirmenin adaletli olması konusunda çağrıda bulunmuştur. “Yüklü miktarda verginin iktisadi tahrip ettiğini” ifade etmiştir. Eserinde adaletsiz vergi koyan idarecilerin görüntüsünü çizmiştir. Bu idareciler yönetiminde çiftçiler, sadece vergiyi ödeyemeyecek dereceye değil, varlıklarını dahi sürdüremeyecek seviyeye düşmüşlerdi.

Azadi, devletle hazineyi ve vatandaşla onun refahını birbirinden ayırıyordu. Ona göre; devlet vatandaşın refahının artması için tüm tedbirleri almalı ve vergilendirmede adalet ilkesine uyarak, halkın yaşam şartlarının iyileşmesine yardım etmelidir. Hükümdarın servetinin hakiki göstergesi onun hazinesi olmayıp, halkının refahıdır. Dolayısıyla, “halkın varlıklı olmasını sağlayamadan ve memnuniyetini kazanmadan hazineyi tamamlamak mümkün değildir” (Azady 1962: 48).

Maly jemg etmek miýesser bolmady,
Tä kişi älemni magmur kylmady.

Malı cem etmek müyesser olmadı,
Ta kişi alemi ma'mur kılmadı.

Azadi, devlet hazinesinin vatandaşı perişan ederek tamamlanamayacağını anlamıştır. «İstibdat, saltanatı temelinden sarsıyor, ülkenin servetini yok ediyor diyordu. Padişahın serveti zor durumunda ona kuvvetli destek olan halkıdır» (Azady 1962: 59) diyerek vatandaşlarını perişan ederek servetini artıran idarecileri akılsız saymıştır.

Patyşanyň zulmudyr kökün gazan,
Jöwridir hem mülki-esbabyn bozan.

Padişahın zulmüdür kökünü kazan,
Cevridir hem mülk-i esbabın bozan.

Mülki-esbap bu ragaýatdyr aňa,
Bes ýaman günde hemaýatdyr aňa.”

Mülk-i esbab raiyattır ona,
Pes kötü günde himayettir ona.

Ayrıca, vatandaşın ihtiyacı için imar, fakirlere maddi yardım vs. amacıyla hazineden kaynak tahsis edilmesine ilişkin talebi de ilgi çekicidir.

“Köküni gaýym kylan munlar turur,
Mülküni daýym kylan munlar turur.

Kökün kaim eyleyen bunlar durur,
Mülkün daim eyleyen bunlar durur.
Kylsa sarp malyn ragaýýatlar sary,
Bolgaý ol şa patyşalar serweri.”
(Azady 1962: 59).

Harcasa malı raiyatlara,
Olur, ol şah padişahlar serveri.

Vergi meselelerine ilişkin görüşleri Azadi'nin devlet maliyesi hakkında derin bilgiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Azadi, halkı, iktisadi yönden zayıflamalarına neden olan kötü yöneticilerin koydukları ağır mali külfetlerden korumaya çalışmıştır. Hükümdarın sadece halkı ağır vergilerle perişan etmekten sakınmayıp, ülkenin imarı ve vatandaşların ihtiyacını temin etmekle yükümlü olduğunu düşünmüştür. Azadi'nin eserinde zekât konusu da ele alınmıştır. Azadi, zekât vermekten kaçınan zenginleri tahkir ederek ilahi ceza ile tehdit etmiş ve onları ahlaksız insanlar olarak adlandırmıştır. Zekâtın zenginlerden alınıp, toplum ihtiyaçları ve fakirler için kullanılmasını istemiştir.

“Fakirlere yardım sağlanması için zenginlerin zekât vermesi gerekir” (Azady 1962: 90).

“Bes müwessa eýlemek misginlere,
Malydan bolgaý zekât her baý era”.

Pes yardım eylemek miskinlere,
Maldan olur zekât tüm zenginlere.

Söz konusu devirde Azadi, vergi ve hazine hakkındaki görüşleri ile yüklü miktarda vergi zulmü altında ezilen halka tercüman olmuştur.

■ Para ve mal ilişkileri

Türkmen şairi, eserinde para ve mal ilişkilerine değinmiştir. Feodal dönemde madeni para zamanla içerdiği altın veya gümüş oranının düşmesiyle değerini kaybetmiştir. Bu durum, feodal yöneticilerin kendi malını artırmak için madeni paraları yeniden basarak değerli maden içeriğini azaltmaları sonucunda oluşmuştur. Madeni paranın nominal değeri onun mal hükmündeki gerçek değerinden farklıydı. Feodal dağınıklık döneminde her feodal yönetici kendi madeni parasını basmaya çalışıyordu. Sonuçta madeni para sisteminde karışıklık ortaya çıktı ve bu ticareti olumsuz etkiledi. Dolayısıyla, “asrın ortalarına doğru, halk ve halkın ileri gelenleri, madeni

paranın mal hükmündeki geçerliliğine uygun olarak tedavüle sokulmasını talep ederek madeni paranın bozulmasına karşı çıkmıştır.” (Bakasowa 1961: 43).

Azadi’ye göre, tedavülde sahte madeni para değil, saf altın kullanılmalıdır. Azadi’nin tedavüldeki paranın kalp değil, saf olmasını talep etmesinin nedeni çok nettir. “Saf altın verildiği zaman müşteri memnuniyetle alır. Altın sahte ise, ey hoca böyle altını müşteri nasıl alsın? Bilmeyerek alan da sonradan vazgeçer ve böyle ticaretin sonu iflastır.” demiştir (Azady 1962: 105).

“Ger berer bolsañ bu halys altyny,
Algyjy jany bile algaý any.

Eğer verirsen bu halis altını,
Alan isteyerek alır onu.

Bolsa hylaf üşbu altyn, eý hoja!
Algyjy ol altyny alsyn niye?

Olsa hilaf iş bu altında, ey hoca,
Alıcı o altını nasıl alsın?

Bilmeyen hem almyş olsa, red kylar,
Üşbu söwda ahyry berhem bolar”.

Bilmeyen de almış ise, reddeder,
İşbu ticaretin akibeti yıkılır.

Azadi, ticaretin gelişmesini engelleyen faktörleri tedavüldeki paranın sahte olması ve madeni paranın değerinin bozulmasında görmüştür. Şair, ortaçağ düşünürlerinin büyük kısmı gibi mal-mülk hırsına ve para biriktirmeye karşı çıkmıştır. O’na göre, tüccarlar, tefeciler, idareciler, feodaller vb. üst tabaka temsilcileri mülklerini fakirlerin gözyaşları ve ızdırapları üzerine kuruyorlardı. Kendi emeğiyle çalışanlar ise sefil bir hayat sürüp yoksulluk içinde yaşıyorlardı. “Bu durumdan müteessir olan Azadi, mal-mülk biriktiren zenginlere kendilerini acınacak bir akıbetin beklediğini söylüyordu.

Onların aç ve açıkta olanı doyurmaması halinde de yüce yaratıcının kendilerini affetmeyeceği konusunda uyarılarda bulunuyordu.” (Bakasowa 1961: 44). Şair, mal mülk biriktirenleri açgözlülükle itham ederek; “Tüm dünya servetini eline geçirse de açgözlünün gözü doymaz” (Azady 1962: 97) diyordu.

“Dolmagaý hergiz herislerniň gözi,
Jümle älem mülkün alsa, düp-düzi.”

Dolmaz hiçbir zaman harislerin gözü,
Cümle âlem mülkün alsa, düm-düzü.

Azadi, günümüz kapitalizminde olduğu gibi insanın mutluluğunun maddi yanının doyurulmasında olmadığını; maddi zenginliğin bir amaç değil araç olduğunu, hırsın iyi yönde kullanılması gerektiğini ve mutlu olmak için insanın var olan sınırsız isteklerinin kontrol altına alınmasını öğütlemektedir. Bilindiği gibi, feodal yöneticiler, özellikle doğulu feodaller serveti, zenginliği ile dikkat çekmeye çalışıyorlardı. Mal-mülk zenginliğin göstergesi olup, gerektiğinde onu para olarak kullanmak mümkündü. Azadi, idarecilerin mal biriktirmekle uğraşmamaları, onların asıl servetinin vatandaşlarının maddi refahı olduğunu vurguluyordu: “Mal biriktirmeyen padişah halkına sitem etmez” (Azady 1962: 59.)

■ Sonuç

Halkın huzurlu yaşamını ve iktisadi refahını temin edecek merkezi bir devlet sistemi ile siyasi idare varlığı Azadi’nin olması gereken ideal sistemini oluşturmuştur.

Merkezi yönetimin tesisi, toplumun gelişmesi ve halkın refahı gibi çok önemli hususlar, Türkmen edebiyatında ilk defa Azadi’nin “Va’z-ı Âzâd” eserinde sistematik olarak konu edilmiştir. Sosyal gelişiminin seyri ve Azadi’nin o devirdeki bilgileri sınıf düşüncesine ve sınıf mücadelesine kadar ulaşmasına izin vermemiştir. Ama o toplumun zenginlerden ve

fakirlerden, güçlülerden ve zayıflardan oluştuğunu tespit etmiştir. Eserinde zenginlerin ve fakirlerin, güçlülerin ve zayıfların arasındaki çelişkiler hakkındaki düşüncesini izah etmiştir. Özellikle halkın ve zorbalığın beklentilerinin birbirinden farklı olması hakkındaki düşünceleri çok belirgindir.

Azadi'nin "Va'z-ı Âzâd" eserinde ifade ettiği görüşler incelendiğinde; onun kendi döneminde toplum ve iktisat hakkında sistematik ve ileri bir görüşe sahip olduğu, Türkmen boylarının taleplerine çözüm arayışı içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle, Türkmenleri geri kalmaktan kurtarma yolları, halkı zorluktan ve zulümden, yorucu savaşlardan ve soygunculuktan kurtarma, kötü durumda olan tarımı ve ticareti yeniden geliştirme, Türkmen halkının iktisadi durumunu iyileştirme vb. meseleler o dönemin önde gelen insanlarını kafa yormaya sevk etmiştir. Azadi'nin görüşleriyle halkın

hayatının iyi yönde değişeceğine, toplumun iç kavgalardan ve yoksulluktan kurtulacağına dair umut vermesi geleceğe iyimser bakışından ve halkı ümitsizliğe düşmekten alıkoyma çabasından kaynaklanmıştır. Azadi, bu yönüyle Türkmenleri iktisadi ve toplumsal refaha ulaştıracak maddi koşulları dile getirmekle kalmamış; bu koşulların oluşmasına zemin hazırlayacak güçlü bir

"toplumsal motivasyon"un teminine yönelik önemli bir görev üstlenmiştir.

■ Açıklamalar

1 "18. asır başlarında, Hive topraklarında Türkmen boylarından Teke, Yomut, Çavdur, Abdal, İğdir, Arabacı, Deveci ve diğer küçük boylar yaşıyordu. Hive'deki Türkmenlerin yaşam durumu çok karmaşık ve zor şartlar altındaydı. Hive topraklarında yaşayan 200 bine yakın Türkmen uzun süre hayvancılık ve tarımla geçinmiştir. Abulgazi Han zamanında (1643-1663), Türkmen boylarının bir kısmı Tecen ve Merv'e göç etmeyi düşünmüş, fakat Han'ın güç kullanmasıyla geriye dönmüşlerdir.

Nadirşah'ın Hive hanlığını ele geçirdiği 1740 senesinde, boyun eğmek istemeyen çok sayıdaki Türkmen boyu, Balkan, Mangışlak, Üsyurd'a göçmüştür."

(Turkmenistan Ylymlar Akademiyasynyň Ş.Batyrow ad. Taryh Instituty 1993: 91-92)

2. "Türkmen köylerinde her tarım senesi öncesinde bir kez (Ağustos ayında), Ahal'ın bazı yerlerinde senede iki kez (ilkbahar ve kış ekiminin önünde) toprağa-suya hakkı olanların sayımı yapılmıyordu. Bu sayıma göre, halka toprak-su bir senelik veya altı aylık süreyle dağıtılmıyordu. Süre bittiğinde, herkes eski toprağını-suyunu kaybediyordu. Yeni yılda bu olay yeniden tekrarlanıyordu. Bu sistem "sanaşık" (sayım) olarak isimlendirilmiştir (Yazlıyev 1994: 178)".

3. "Mülk" adı verilen arazi ve su mülkiyetinin özel olarak mülkiyette bulundurulması, daha çok üretim gücünün kullanımına yararlı olmuştur ve "sanaşık" sistemi yavaş yavaş ortadan kaldırmıştır." (Yazlıyev 1994: 178)

4. Türkmen topraklarından eski ipek yolunun geçtiği bilinmektedir. İpek yolu, uzak doğu ülkelerini yakın güney ve Avrupa ülkelerine bağlıyordu. Bu yol Merv'den geçerek Murgap kıyısından güneye doğru ayrılmıştı. Sasaniler zamanında güney Türkmenistan üzerinden Hazar denizine ulaşan ticaret yolu da önemlidir. Orta asırlarda Türkmen toprakları üzerinden, esas olarak iki büyük ticaret yolu geçiyordu. "Bunlardan biri uzak doğu ülkelerini yakın doğu ülkelerine bağlıyordu. Diğeri ise, Orta Asya'yı Avrupa ve Rusya'ya bağlıyordu. Bu yolların biri Nişabur'dan Serahs'a ve Merv'e ulaşyordu. Merv'den geçen yol Kuşmeyhan'ın (şimdiki Kişman harabeliği) üzerinden Amul'a (Sovyet zamanındaki Carcev şehri) ulaşyordu. Amul'dan Burdalık ve Zemmi'ye (Sovyet zamanındaki Kerki şehri) giden bir yol da bulunuyordu. Ticaret yolunun biri Amuderya'nın sol kıyısından Amul'dan Harezm'e ulaşyordu. Merv'den Harezm'e giden yolların

biri Hurmuzfarra'dan Sayfin'e çıkararak, Tahiriya şehrinin yakınında Amul'dan gelen yolla birleşiyordu. Merv Murgab üzerinden Belh, oradan da Hindistan'a uzanan büyük bir ticaret yolu olmuştu (Atamammedow ve diğerleri 1978: 165)". "Buhara, Hive, Afganistan, İran, Rusya ve diğer ülkelerden gelen kervanlardan mal alıyor ve kendi mallarını da onlara satıyorlardı. Kervanın büyüklüğü ve yolun tehlike durumuna göre ticarete giden kervanın korunması için askeri güç gerekiyordu.

Başka yerlere ticarete gitmek, Türkmenlerim ticaretini ve kültür düzeyini geliştirmiştir."

(Yazlıyev 1994: 178). Sonraki dönemlerde, coğrafi keşifler, savaşların devam etmesi ve diğer sebeplerden dolayı bu topraklardan geçen büyük ipek yolunun önemi azaltmıştır.

5. Eski İran hükümdarı Nuşirevan, 6. asırda yaşamış ve adaletli bir yönetici olarak edebiyata girmiştir. Edebiyatı öğreniş